

KÖNYVISMERET HÁZIDOLGOZAT

Petőfi Irodalmi Múzeum – 100 éves a Nyugat

Készítette: Nádor Livia

Konzulens: Buda Attila

PPKE Kiadói szerkesztő I. évfolyam

Budapest, 2008. május 5.

A Petőfi Irodalmi Múzeum *100 éves a Nyugat* kiállításának látogatója már a nyitóteremben el lesz varázsolva Rippl Rónai József pasztell portrészorozatától. A különlegesen személyes hangulatot teremtő képek tükrözik Rippl barátságainak, szellemi kapcsolatrendszerének, a Nyugat arcainak. A félhomályos, vörösen derengő szobában irodalmi nagyságok tartanak szeánszot. Az atmoszféra mellbevágó: hogyan férhet ennyi és ekkora szellem egy ilyen kicsi kiállító helyiségbe...? A sorozat híres darabjait, Ady Endre, Babits Mihály, Móricz Zsigmond, Karinthy Frigyes, Szabó Lőrinc, Osvát Ernő, Fenyő Miksa, Schöpflin Aladár tekinteteit az ország számos pontjáról gyűjtötték össze a rendezők. A kiállítás kurátorai erős vizuális hatásra törekedtek, amikor összeállították a Nyugat harminchárom évét felölelő tárlat anyagát: a „képzőművészeti falakat” többek között a Magyar Nemzeti Galériával együttműködve alakították ki.

A négy teremben látható, tapintható, interaktív minden: relikviák, szövegrészletek, fényképek, hang- és képfelvételek teszik sűrűvé és gazdaggá, egy látogatás alkalmával szinte befogadhatatlanná az anyagot. Minden felületen fontos információk, minden felület alatt még egy érdekesség, amit mindenképpen el kell olvasni, meg kell érinteni. Az egyedülálló vállalkozásnak számító kiállításon a hatalmas táblákra összeírt íróéleteket szimbolikus relikviák „materializálják”: Móricz csizmája, Ady nyűtt kalapja, Babits romos írógépe. Beleolvashatunk zene-, színház-, képzőművészeti kritikákba; megmosolyoghatjuk a Nyugat-ellenes cikkeket, karikatúrákat. Böngészhetjük a lapszámokat, a levelezéseket, mozgóképeket, festményeket, több száz személyes fotót: hiszen a Nyugat nem pusztán a magyar irodalom leghosszabb életű lapja volt, hanem az egész esztétikai kultúra, a közgondolkodás, ízlés és kritikai szemlélet korszerűsödésének úttörője képzőművészeti, színházi, iparművészeti, filmes vagy könyvészeti téren.

A második teremben a folyóirat szerkesztőségét rendezték be, mely egyszerre füstös kávéház, szigorú munkahely és irodalmi szentély. Az egyik kávézóasztal lapjába épített monitoron a könyvkiadóként is működő Nyugat kiadványainak címlapjait, adatait ismerhetjük meg, vagy térképen kereshetjük a Nyugat szerkesztőségi épületeit, de rácsodálkozhatunk arra is, hogy az akkori Budapesten mennyi kávéház kötődött igen szorosán a nagyhírű folyóirathoz. A szerkesztőség vitrinjében láthatjuk a legszebb, legszínesebb, leghíresebb könyveket. Jó lenne kézbe venni, átlapozni, jobban megismerni ezeket a könyveket, de az üvegezés távolságot tartat a kíváncsiskodóval: marad a számítógép képernyője.

A könyvszekrény előtt hosszú perceket eltöltve lettem figyelmes az ornamentikába szőtt, finoman hangsúlyozott és mégis a táblák részeként élő F. E. monogramra. Azzal töltöttem az időt, hogy kiválasztottam a szerintem legszebbeket és utána néztem meg közelebbről, vajon a titokzatos F. E. ott van-e a vörös kacskaringók, a kék tulipánok, vagy a kígyózó betűszárak között.

A kiállítással feltöltődve kezdtem el keresgélni F. E. után. Amikor kiderült, hogy nemcsak az egyik leghíresebb és legsokoldalúbb iparművészről van szó a szecesszió korából, de még munkahelyem, a Katona József Színház belső tereinek tervezésében is aktívan közreműködött, azt gondoltam, ennek a dolgozatnak megtaláltam a témáját.

Pólya Tibor karikatúrája Falus Elekről 1915

„Egy megnyúlt, félrefordított tojás, közepén két párhuzamos vonal, alatta két kacskaringós vízszintes, fölötte két szög, benne két pont, a tojás hegyén két körszelet, az oldalán két megnyúlt fülforma: mindez szabályos, szinte geometrikus formula. A hatása elemi erővel komikus. Mindenki első szempillantásra felismeri a nagy leegyszerűsítés mellett. Ez Falus Elek, a jeles iparművész! Sőt többet mondunk, – mindenki csak most ismeri meg, mert egyetlen formulára van visszavezetve az egész ember, még pedig annak a legrejtettebb tulajdonsága,

az az álarc, melyet hord, a mi geometrikus ábraszerrűvé teszi, az a merevség, a csupa egyenes vonal, melyből felépült, a melyet – akarata ellenére – hangsúlyoz.” – írja dr. Lázár Béla a Művészet 1915. évi 4. számában Pólya Tibor Falus Eleket mintázó karikatúrájáról.

A szecesszió virágoskertjében alkotó, a virágszirmok vöröséből színt választó úr az a művész, aki szecessziós iparművészetünk egyik legismertebb, legsokoldalúbb figurája volt. Festőként indul, majd könyvtervező, színpadi díszlettervező, iparművész, lakberendező, igazi „Gesamtkunstmensch”. Nagybányán tanul a század legelején, később a budapesti Mintarajziskola növendéke, rövid ideig a szolnoki művésztelepen is dolgozik. Münchenben,

Londonban, Berlinben komoly sikereket arat. Az új magyar könyvgrafika egyik megújítója. Az utolsó magyar király, IV. Károly koronázási oklevelét Falus is díszíti. Kecskemét művésztelepének egyik alapítója, elsősorban a pesti előkelők keresett belsőépítésze, lakberendezője. Részt vett a marosvásárhelyi kultúrpalota belső munkálataiban is, 1916-ban Herquet Rezsővel együtt megtervezte az akkori, Koronaherceg utcai (ma Petőfi Sándor utca) Belvárosi Színház (ma Katona József Színház) nézőterét. Nagy sikert aratott Molnár Ferenc *A testőr* és Lengyel Menyhért *Tájfán* című darabjához készített színpadterveivel. Az Ernst Múzeum belső terei, az elegáns és rendkívül díszes kompozíciók, a jól tagolt kiállítási termek is Falus érdemei. A Múzeum megnyitásakor *A Hét* egyik cikkében a szerkesztő Kiss József részletesen dicséri Falus munkáját: *"Falus Eleknek ez a munkája... nem hasonlít semmibehez se angolhoz, se franciához, egy tisztán magyarul érző és gondolkodó művészember nobilis alkotása... biztosít arról, hogy a jövő... a magyar ornamentális gondolkodásban... diadalra viszi a magyar formanyelvet."*

Nyugat 1910. január 1.

Nyugat 1911. január 16.

Nyugat 1911. december 16.

Falus, aki 1909-től a Nyugat első kiadványait, majd 1910-től magát a lapot is jellegzetes, igényes címlapokkal öltöztette, a lap indulásakor Berlinben dolgozott a legjobb kiadóknak. Ignotus figyelt fel külföldi munkáira, többek között a Jung Ungarnra (Vészi József berlini, német nyelvű magyar folyóirata). A Münchenen és Londonon keresztül Berlinbe került magyar művészt Ignotus igen megtisztelő hangú levélben invitálta a Nyugat gárdájába; így csakhamar Falus ízlése adott formát az újság tábláinak és címlapjainak. A Nyugat jellegzetes, meghatározó Falus-címlapja fekete-vörös nyomású. Talán épp egy ilyen címlapon dolgozik a karikatúra művésze is?

Falus Elek Nyugat-betűi az egyszerű antikvából indulnak ki, tisztán és jól olvashatók. A fekete alapnyomást kiegészítő második szín, az erőteljes vörös kiemelés, a címszövegek harmonikus, ritmikus elosztása, a „faltól falig” futó cím, a szigorúan középre zárt szerkesztőségi névsor: Falus elbűvölően szecessziós munkáinak ezek az alapelemei. Ennek az eredeti betű- és könyv kultúrának szellemét külföldi évei alatt sajátította el, haza már kialakult ízlést, érett formatárat hozott. Kritikusai szerint Angliában és Németországban is módjában volt a legnemesebb anyag, a legjobb papír, bőrkötés, aranyozás, válogatott munka tervezését végezni. Nálunk már akkor is szegényesebbek voltak a viszonyok, de Falus igen finom stílusérzéssel alkalmazkodott hozzájuk.

1910. augusztusában tartották meg a Nyugat Könyvkiadó Részvénytársaság alakuló közgyűlését: *„az írók kiléptek a folyóirat szűk köréből”*. A vállalat célja tudományos, művészeti, szépirodalmi munkák előállítása, kiadása és terjesztése. A reklámszöveg szerint a *„A Nyugat Könyvtár művészi programja ugyanaz, melyet a Nyugat folyóirat is magáénak vall és a művelt magyar olvasóközönség osztatlan tetszésére megvalósítani törekszik: európai színvonalú magyar irodalmat teremteni, szóhoz juttatni mindazokat a törekvéseket – tekintet nélkül politikai hitvallásukra – melyekben érdekes írói egyéniségek művészi formában nyilatkoznak meg, egyszóval esztétikai kultúránkat fejleszteni. A Nyugat Könyvtárban megjelennek a magyar és a világirodalom legjobb termékei, különösen ügyvelén arra, hogy ne csak a népszerűség által jóváhagyott nevek jöjjenek gyűjteményünkben, hanem hogy olvasóink megismerkedhessenek olyan írókkal is, kiket eddig csak az irodalmilag művelt felső tízezrek körében ismertek és becsültek. Szépirodalom, tudományos irodalom, a művészeti kritika minden fajtája, filozófiai irodalom egyaránt képviselve lesz e könyvtárban.”*

A Nyugat első kiadói könyvsorozatának többségét Falus Elek tervezte egységes formába. Borítóinak legszembeűnőbb erőssége az egyensúly, a szemet vezető és gyönyörködtető harmónia, a színek és a formák összhangja. A *Színházi dolgok* vöröse, *A minden titkok verseiből* sárgája vagy a *Kis mesés könyv* kékje olyan markáns arcot ad Falus könyveinek, hogy azok már rövid ismeretség után felismerhetővé válnak más polcokon is az olvasó számára. A merész színhasználat: a sárga déli, vakító ragyogása, a kék éjszakai rejtelmessége, a vörös nyugtalanító, titokzatos légköre a szecessziós díszítőművészetben az impresszionizmus természetes plein air színvilágának „legyőzését” jelenti. A kolorit a hangulat, az alkotói képzelet eszközévé lett, hiszen a színnek önálló közlő szerepe van: az új dominancia új érzéseket, hangulatokat fejez ki.

A művészi üveglablakokat idéző *A vándor énekel* vagy a *Ki látott engem?* borítóján Falus egyszerre ötvözi a magyaros, tulipános virágmintákat, a dinamikusan modern vonalakat és a geometrikus elemeket. William Morris, az Art Nouveau vezéralakja szerint a világnak választania kell, hogy a művészet mellett tesz-e hitet. Ha igen, a művészetnek minden ember mindennapi életének részévé kell, hogy váljon. A szecesszió legkevésbé vitatható eredményei közé tartozik a könyvművészet megújítása. Az „új művészet” teremtette meg a művészien kialakított könyvborítót, előzékpapírt, és az ex libriseket. A szecesszió szellemében jöhetett létre a tipográfia és az illusztráció tudatos harmóniája és a könyvillusztrálás új stílusa, mely „hangulatot szuggerál” és úgy követi az író, költő, mint az énekest a zenekíséret. A szecesszió folyóiratai a bibliofília művészetének csúcspontjai. A Gesamtkunstwerk eszménye nem kívánt különbséget tenni művészet és iparművészet között, az emberi életnek és tevékenységnek nemcsak az ünnepeit, hanem a hétköznapijait is meg akarta szépíteni a művészet örömeivel – innen a mindenre kiterjedő díszítő kedv, mely elsősorban a felületek szuggesztív és dekoratív kialakítására törekedett: nem véletlen, hogy eredményei a könyv- és plakátművészetben bizonyultak leginkább maradandónak.

A *Szindbád ifjúsága*, a *Bernát* vagy az *Esik a hó* kígyózó vonalainak kifejezőereje is a szecessziós művészet leginkább szemetűnő és ismert vonása, az új alak- és térszerkesztés leggyakoribb eszköze. A nyugtalanítóan kacskaringózó vonal szinte hitelesítő jelként van ott a szecessziós grafikákon, iparművészeti tárgyakon, az épületek homlokzatain. Nem nehéz mindezt rokonítani a szecessziós próza mondatszerkesztésével, vagy a hullámvonalú melódiaépítéssel. A kígyózó vonal mellett ott van még jó néhány állandónak mondható díszítő elem, mely sohasem statikus jellegű, inkább mozgást, lendületet, erőt sugárzó és ott van a ritmus, a szimmetria és az arányosság. Ékes példája ennek a *Fűzfásít* táblája, mely szín- és formavilágában is roppant erőteljes és modern. A fenti szerző-cím páros szigorú arányait és merev sorkizártságát nagy erővel ellensúlyozza a szinte mozgó-forgó-örülő, virágszirmokkal szórt, vörös-fekete mandala-ábra. Mindez vörös keretben, mely három részre osztja, szelídíti a lapot, alul a kiadó neve és székhelye, elválasztva a forgóból kihullott virágokkal. A szecesszió művészei megszállottjai voltak nemcsak a Gesamtkunstwerkre való törekvés eszméjének, hanem minden alkotás sajátosan értelmezett szerves egységének is és ezzel nem fért össze a művészet és a dekoráció vagy a műalkotás környezetének különválasztása. Falus Elek munkái mindezek fényében a könyv szellemi létezését a műalkotás rangjára emelik.

Falus Elek a Nyugattal kapcsolatos sikerei után tért át színpadi tervezésre, vált népszerűvé lakások, enteriőrök tervezőjeként, mint egyre univerzálisabb tevékenységű iparművész.

Bárdos Artúr a 20. század első évtizedében annak a kritikusanemzedéknek tagjaként kezdte újságírói pályáját, mely rokonszenvezett a modern képzőművészeti törekvésekkel. Bárdos emlékirata szerint az a jelenség keltette fel érdeklődését a kortárs színházművészeti törekvések iránt, hogy a hagyományos klasszicista és a naturalista színjátszás elleni

tiltakozásként a modern impresszionizmus hatása a színpadon is megjelent. Ebben a korszakban a fiatal újságíró a színházban a vizualitás, a képzőművészeti lehetőségek érdekelték, a „megvilágított színpad” és a „mozgó forma”. Bárdos Artúr programadó kötete, *Az új színpad* 1911-ben jelent meg; és ezzel a névvel indította el első színházi vállalkozását is. A könyvet és a Bárdos által alapított, Koronaherceg utcai Belvárosi Színházat egyaránt Falus Elek tervezte.

Az Új Színpad munkájába jelentős művészeket: Rippl Rónai Józsefet, Gulácsy Lajost, Bíró Mihályt is bevonta díszlettervezőnek. Bárdos már ekkor nagy jelentőséget tulajdonított a technikának; visszaemlékezése szerint ő építtette be „a monarchia első körhorizontját”, melynek „egyenesen a sztár szerepét” szánta. A körhorizont mélykék színű volt, csillagokkal. Bárdos azt is megírta emlékezésében, hogy a vezető színésznő, Mészáros Giza, zokon vette, hogy direktora csak a „másik sztárral”, a körhorizonttal foglalkozott...

A Koronaherceg utca már a századfordulón is divatos és elegáns frontjába új színházi helyiségként illeszkedett bele a Belvárosi Színház. A tágas és hosszúkás nézőterű, új belvárosi színház művészi eseményszámba ment Pesten. Az akkori színházépítés technikai újításaival, a modern művészet egyik legfontosabb elvét is igyekezett alkalmazni, hogy minél kevesebb eszközzel minél mélyebb és művészebb hatást érjen el.

Falus Elek és tervezőtársa Herquet Rezső, az új színház építői rendkívül találékony és előkelő ízlésű alkalmazói voltak az új stílusnak. A színház belseje hangulatos, finom varázsú kerete lett egy intim színpadnak. Eltűntették a színházakban megszokott dús aranyozást és a sablonná vált építészeti motívumokat.

Kiemelkedő színpadképek születtek a Vígszínházban is. Itt figyeltek fel Falus Elek színpadteremtő képességére. Lengyel Menyhért darabja, a *Taifun* (1909) vitathatatlan írói, színészi és díszlettervezői sikernek bizonyult. A bemutatóról a Nyugatban Füst Milán írt kritikát: „*A szerző rendelkezett: »A szoba berendezése egészen európai, azonban van benne egy halovány árnyalata az idegenszerűségnek és bizarrságnak.« És Falus Elek egy csodálatosan meleg, elegáns kis fészekbe vitt el, melyben nem veszed észre, mért: egy idegen zamat finom pikantériája nagyon, nagyon jólesően felizgat. A színpadot két váza fogja át, a fehér tapétájú szobát sarkaiban sötét csik, mint valamely vasszerkezet egységbe szorítja [...] mindenütt a legfinomabb színösszetétel: színekben van előtted az európai japán, sehol el nem lankadó, legédesebb színekben, világításban, levegőben [...] itt forma és szín szépséges megoldott szimbiózisban együtt élnek, nem festménybe, sem szoborba rejtve, de a függöny, a bútor, a váncos egymás mellé állítása folytán: szóval művészi munka ez.*”

A *Taifun* után még nagyobb sikert hozott számára Molnár Ferenc *A testőr* (1910) című színjátékának bemutatója. A közönséget a színpadra épített operai páholy bővölte meg. A látványt Lengyel Géza, a szakértő művészetkritikus Nyugatban megjelent kritikája így értékelte: „*csak annyi történt, hogy Falus alaposan és becsületesen megkonstruálta azt, amit színpadi festőműhelyekben szemmérték szerint, slendrián módon szoktak megcsinálni. [...] napokig vonalazott, szerkesztett, számolt, míg megállapította, hogy a megszűkített, de a valóságosnál még mindig jelentékenyen nagyobb színpadon milyen nagyra szabja az egyes részleteket, milyen távolságra helyezze el a homályos páholsort mutató háttérét. [...] Nem a színpadi festő dolgozott itt, hanem az iparművész, aki valahányszor új feladatot kap, megismerkedik az új célokkal, az új anyagokkal, az új műhely titkaival, és színpadot nem fest, hanem csinál.*” Lengyel szerint a színjáték tervezője valóban karakterizáló, a darab hangulatát, a szereplők jellemét kifejező színpadképeket hozott létre. Ignotus pedig így értékelte Falus díszletmegoldását: „*a konstruktív dekorálásnak egy egészen új és menten teljes művészetével építi bele a darab testébe, mintegy szerves alapszövet gyanánt, a színteret. [...] ezzel az egy estével avulttá tette azt a színpadot, amelyet eddig megszoktunk.*”

Falus Elek a Nyugat *Karnyóné-matinéjának* (1911. január 29.) díszleteit is kitűnően tervezte meg. Lengyel Menyhért szerint „*a díszletben és jelmezben olyat csinált, ami félig realiztikus, félig fantasztikus és egészben véve magyar volt.*”

Falust kérték meg az újabb Lengyel Menyhért-darab, *A próféta* (1911) vígszínházi színpadképének megtervezésére is. Itt azonban már nem Falus győzött, hanem a színház: „*A színen teljes pompájával él és virul az érintetlen őserdő minden fantasztikus fűje-fája, a bürok, a moszatok, és iszalagok között vízesés csergedez, sziklák, törzsek, gypágyak, lombrengetegek, és a távoli*

perspektívában egy tűzhányó égnek meredő orma” – így próbálta a Színházi Hét újságírója a látványt tolmácsolni. Ezeket a „valódi” díszleteket a berlini Baruch cég készítette el. Alexander Bernát szerint azonban: *„A karzatnak nagyon elvont a darab, a földszintnek meg nagyon látványos. Mert sok unalmas dolog van a világon, de színpadi őserdő három fölvonáson át, a legunalmasabbak közül való.”*

A magyarországi művésztelek között egyedülálló jellegzetessége a kecskemétinek az, hogy 1909-es nyitó programjában az építőművészeti, festészeti (festés, rajzolás, szobrászat) és iparművészeti (kerámia- és szőnyegszövő-műhely, könyvművészet) tagozatok szervesen egymásba kapcsolódó, egymásra épülő hármas pillért alkottak. Kecskemét ezáltal jelentett átmenetet a tisztán festői karakterű Nagybánya és zömmel iparművészeti jellegű Gödöllő között. Az alkotók e műhelyekben akartak minden kötöttség nélkül, a saját kedvük és a közönség adta lehetőségek szerint dolgozni. Két alapító művész neve volt és lett a terv központjában. Az egyik Iványi-Grünwald Béla (a nagybányai festők egyike), a másik Falus Elek.

Már a Művésztelep első bemutatkozásán sikert arattak Falus művészi szőnyegei, és a szakma amúgy is nagy örömmel üdvözölte az iparművészet új fészket. A szőnyegek formabeli megoldásának legfőbb előnye, hogy erőteljesek, gazdagok, jól egyensúlyozott ellentétekkel telik. Anélkül, hogy utánzást kísérelnének meg, egyes példányaik a legszebb keleti szőnyegek színpompáját érik el: *„pompás anyagból, becsületes munkával”* szövöttek.

Lengyel Géza egy kritikájában *„anyagművészeknek”* nevezi Falust, aki *„fegyelmezett gondossággal”* foglalkozik a különféle technikák titkaival és *„új materiák szellemébe”* képes belemélyülni. Emellett ötletekben kifogyhatatlan dekorátor, aki a maga virágait érezhető kedvvel a végtelenségig variálja...

FELHASZNÁLT IRODALOM

BÁLINT Aladár, *Ernst Múzeum*, Nyugat, 1912/11, Figyelő.

BÁLINT Aladár, *Hadegészségügyi kiállítás*, Nyugat, 1915/8, Figyelő.

BERNÁDY György Dr., *A marosvásárhelyi közművelődési ház*, Magyar Iparművészet, 1913, Népszerűség, 2002. febr. 20.

BUDA Attila, *A Nyugat Kiadó vázlatos története*, http://www.btk.elte.hu/celia/ja/ja_bm.htm.

FÜST Milán, *A "Taijun" rendezéséről*, Nyugat, 1909/22, Figyelő.

IGNOTUS, *Két színdarab, II. A testőr. Írta Molnár Ferenc. Vígszínház*, Nyugat, 1910/23.

ISTVÁN Mária, *A díszlet- és jelmeztervezés és a fénytechnika története = Magyar Színház-történet 1920-1949*, szerk. GAJDÓ Tamás, főszerk. SZÉKELY György, Bp., Akadémiai, 1990.

LÁZÁR Béla Dr., *A karikatúráról*, Művészet, 1915/4., 201-208.

LENGYEL Géza, *Falus Elek és a Nyugat*, Nyugat, 1932/7, Figyelő, Képzőművészet.

LENGYEL Géza, *Kecskemét*, Nyugat, 1909/20, Figyelő.

LENGYEL Géza, *Kecskeméti színyege*, Nyugat, 1911/8, Figyelő.

LENGYEL Géza, *Rippl-Rónai József*, Nyugat, 1911/7.

MOLNÁR GÁL Péter, *Egy emléktáblára Bárdos Artúr (1882-1974)*, <http://www.szin haz.hu/index.php?id=1272&cid=24846T>.

A színpad, bev., vál., szerk. PÓK Lajos, Bp., Gondolat, 1972.

SZINI Gyula, *A modern színpad új otthonában*, Nyugat, 1916/23, Figyelő.